

Mérlegen a historicus politicus Thallóczy Lajos

Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien-Herzegowina und die moderne Geschichtswissenschaft. Hrsg. von Dževad Juzbašić und Imre Röss. In Zusammenarbeit mit Andreas Gottsmann. Akademie der Wissenschaften und Künste von Bosnien-Herzegowina – Ungarische Akademie der Wissenschaften, Inst. für Geschichte. Sarajevo–Budapest, 2010. 262 oldal

A balkáni történelem szakszerű feldolgozását megalapozó Thallóczy Lajos tragikus halála 1916-ban, majd rövidebb később a Habsburg Monarchia felbomlása nem kedvezett az általa kezdeményezett kutatási irányok további művelésének. Egykori munkatársai, ismerősei és tisztelői közel másfél évtized múltán a nevét viselő társaságban gyűltek össze, hogy pályája egy-egy szeletéről közreadják visszaemlékezéseiket vagy a neki szentelt felolvasó ülések értékelő előadásait. Közéleti szerepvállalása, de még inkább a bécsi tartózkodása idején szerveződött kultikus köre – s tegyük hozzá, színes személyisége – nem csupán arra kínálta lehetőséget, hogy az emlékezés apropóján a Monarchia egészének működéséről, miliójáról értekezzenek, de arra is, hogy ezek az alkalmak kellően emelkedett – jó adag nosztalgiát sem nélkülöző – hangulatban teljenek. Amennyire biztosítékul szolgált ez az érzelmi, hangulati túlfűtöttség ahhoz, hogy Thallóczy személye ne süllyedjen a feledés homályába, legalább annyira hátráltatta a nosztalgikus emlékezés tudományos és szellemi hagyatékának szakmai szempontú feltárását, mely tulajdonképpen csak az elmúlt néhány évtizedben indult meg. Az inkább csak fel-fellobbanó, folyamatosnak a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető Thallóczy-kutatás – több

szempontból – fontos állomása a 2008 októberében Szarajevóban megrendezett nemzetközi emlékkonferencia, melynek szerkesztett előadásait német nyelven adja közre ez a tanulmánykötet. A Thallóczy Lajos születésének százötvenedik évfordulója alkalmából összegyűlt kutatók – hét bosnyák, nyolc magyar és három osztrák illetőségű – arra vállalkoztak, hogy Thallóczy szellemi örökségét középpontba állítva elemezzék a történész-politikus működésének körülményeit, motivációit, tudományos módszereit és eredményeit, különös tekintettel Bosznia és Hercegovina történetével kapcsolatos kutatásaira.

A három részre osztott kötet első fejezetének hét tanulmánya a történész Thallóczy munkásságát, annak egyes részterületeit vizsgálja. Glatz Ferenc, aki az 1980-as évek elején a magyar történészek bécsi köréről írt monográfiát, „A Habsburg Monarchia történésze” címmel vázolja fel a Thallóczy-életmű historiográfiai jelentőségét, illetve azokat a keretfeltételeket, melyek mentén kialakult az a Thallóczy által is képviselt magyar, ugyanakkor birodalmi patriotizmus, melyet korszerűsége ellenére – vagy éppen emiatt – aztán minden oldalról jókorra gyanakvás övezett. Glatz Ferenc tanulmányában nem hagy kétséget afelől, hogy a Monarchia balkáni gazdasági és külpolitikai törekvései által inspirált, Thallóczy nevéhez köthető forráskiadványok, tanulmányok nem csupán szaktudományos szempontból állták ki az idők próbáját, de máig mértékadó „méréselt” nemzetiségi politikai koncepciójuk tekintetében is.

A Bosznia független fejlődéstörténetét dokumentálni hivatott forráskiadvány-sorozatnak, a *Monumenta Bosniae* tervének a Thallóczy-életműben való elhelyezésére Röss Imre vállalkozott. Részletes elemzi, hogy a Kállay Béni által Bosznia-Hercego-

vina történetének megírására és áttételesen a bosnyák nemzeti történeti narratíva meg-
alapozására felkért – nem mellesleg eredeti-
leg levéltárnok – Thallóczy a kritikai törté-
nelemszemlélet módszereit követve miként
fogott hozzá a nagyszabású forrásfeltárá-
shoz, egyúttal számba veszi Thallóczy bos-
nyák történelemmel kapcsolatos további
munkáit is. Különösen érdekes Thallóczy-
nak a boszniai elemi iskolák számára írt tör-
ténelemtankönyve szellemiségének és fo-
gadtatásának bemutatása: habár a tankönyv
kapcsán elsősorban a történeti működés
táruul élénk, a háttérben a multikulturális
társadalom esélyeit meglepő realitással
szemlélő politikus képe is kibontakozik.
Ress Imre a századfordulóig vizsgálja Thal-
lóczy történeti tevékenységét, illetve a kö-
tet végén nem kevés humorral fűszerezve
tisztázza a Strommer Lajos néven világra
jött történész pontos születési adatait (Kas-
sa, 1857. december 8.) s azok egykori elfer-
dítésének okait. Mivel a Thallóczy-kutatás
egyik fehér foltja éppen az 1900 utáni mű-
ködés vizsgálata, bizvást remélhetjük, hogy
a témában rendkívül otthonosan mozgó
Ress Imre kiterjeszti elemzését majd erre az
időszakra is.

Thallóczy Lajos politikai szerepvállalá-
sán keresztül, a Monarchia magas beosztású
hivatalnokaként lett a boszniai történetírás
megkerülhetetlen személyisége. Bár a nagy,
összefoglaló országtörténettel nem készült
el, a századelőn alapvető tanulmányokat
közölt Bosznia középkori történetéről. A kö-
tetben mai boszniai történészek a történész-
politikus ezen kutatásaira reflektálnak.
Dubravko Lovrenović, a szarajevói egyetem
Európa középkori történelmével foglalkozó
professzora Thallóczy-nak a középkori bos-
nyák–magyar kapcsolatok és az egyháztör-
ténet területén elért eredményeit veszi
számba. Nagyra értékeli, hogy Thallóczy le-
számolt a középkori krónikák több mítoszá-
val, egyúttal óva int attól, hogy a modern
historiográfia látásmódját kérjük számon
munkásságán. Különösen Thallóczy egyház-
történeti kutatásai és a felekezeti kérdés

kapcsán tartja ezt fontosnak. A szerző kiin-
dulópontjából fakadóan sem vitatja Thal-
lóczy megállapításait, csupán a bogumi-
lizmus szerepét értékeli némiképp másként.
Lovrenović nagy jelentőséget tulajdonít an-
nak, hogy a 13. század közepén a boszniai
püspökség magyar fennhatóság alatti terü-
leten működött, úgy véli, éppen ez teremtet-
te meg annak a lehetőségét, hogy megerő-
södjön és államegyházként működhessen.

Thallóczy történeti-földrajzi kutatásai-
nak egyik fontos eredménye a *Bosna* szó
eredetének magyarázata. Salmedin Mesihovi-
vić, a szarajevói egyetem docense tanulmá-
nyában megerősíti Thallóczy eredményeit,
mely szerint a szó jelentése 'só ország',
országnevként való használatát azonban a
Thallóczy által megállapítottnál későbbre
teszi.

Emir O. Filipović Thallóczy Lajos heral-
dikai kutatásainak bosnyák vonatkozásait
veszi számba. Thallóczy egyrészt összegyűj-
tötte a Boszniával kapcsolatos címereket,
melyeket aztán felhasznált az egyes csalá-
dok közötti genealógiai kapcsolatok felderít-
éséhez. Másrészt ez kifejezetten olyan ter-
ülete volt Thallóczy működésének, ahol po-
litikusként is megnyilvánult, hisz aktív sze-
repet vállalt az ország címerének kiválasztá-
sában.

Edin Radušić a boszniai történetírás
Thallóczy-képének felvázolására vállalko-
zott. Négy olyan kérdéskör mentén foglalja
össze Thallóczy eredményeit és tevékenység-
ét, melyek nélkülözhetetlen fejezetei len-
nének egy a történész–politikus Boszniával
kapcsolatos működését áttekintő monográ-
fiának. Ezek Kállay Béni Bosznia-politikájá-
nak megalapozása, a „*Beg*” cím („*gospodin*
Beg”) jelentősége, valamint Thallóczy első
világháború előtti kultúrpolitikai és politi-
kai tevékenysége. Radušić cikkében részben
elhatárolódik attól az elsősorban Robin
Okley angol történész által konstruált Thal-
lóczy-képtől, mely pikáns magánéleti adalé-
kokkal fűszerezve táral egy elsősorban a
magyar – ugyanakkor a Monarchiához vég-

letekig lojális – geopolitikai vízió által befolyásolt tudós–politikusi pályát.

Horst Haselsteiner, a bécsi egyetem professzora Thallóczy pályájának fontosabb állomásait számba véve arra hívja fel a figyelmet, hogy a történész–politikus korszakának kiemelkedő Balkán-szakértőjeként olyan szellemi örökséget hagyott hátra, melyet a jelen kutatói sem hagyhatnak figyelmen kívül.

Thallóczy politikai tevékenységével öt tanulmány foglalkozik. Somogyi Éva Thallóczynek egy a közös minisztériumokban szolgálatot teljesítő magyar hivatalnokok számára írt államjogi tankönyvét elemzi, melynek egyik markáns állítása, hogy a magyar diplomaták az uralkodót, nem pedig az államot szolgálják. A kéziratként alacsony példányszámban kinyomtatott *Das Verhältnis Ungarns zu Österreich* című munkát Somogyi Thallóczy – és általában a bécsi magyar bürokrácia – identitáskifejező és -közvetítő eszközeként vizsgálja. Aprólékos elemzésében a tankönyv állításait egybeveti az osztrák államjogi felfogással, így adva képet a két ország kapcsolatrendszeréről, annak különböző interpretációiról.

Andreas Gottsmann Thallóczy adriai térséggel, különösen Olaszországgal kapcsolatos megállapításait összegzi. A szerző szerint Thallóczyt az albánok iránti érdeklődése – azon belül is a dél-itáliai katolikus albánok helyzetének vizsgálata – ösztökélte kutatási területének kiterjesztésére. Ezek alapján fogalmazta aztán újra a Monarchia adriai érdekeit, feladatait. Gottsmann úgy értékeli, Thallóczy tudományos alapokon foglalt állást napi politikai kérdésekben, és bár megállapításai fantáziadúsak, ugyanakkor nem ritkán utópisztikusak.

Thallóczynek az albán történeti kutatásokban és az albán nemzet kialakulásában játszott szerepét tekinti át tanulmányában Csaplár-Degovics Krisztián. Állítása szerint bár evidenciaként tekintünk arra, hogy Thallóczy az albanológia kiemelkedő személyisége, valójában vajmi keveset tudunk ez irányú tevékenységéről. Ezért is jelentős,

hogy a szerző bécsi és budapesti levéltári források alapján bemutatja, mivel járult hozzá a történész–politikus az albán nemzetállam megszületéséhez. Részletesen is tárgyalja azokat a jelképeket, nemzeti szimbólumokat, melyeket a történész Albánia számára készítettett.

A szarajevói merénylet óhatatlanul fordulópontot jelentett Thallóczy életében is. Zijad Šehić, a szarajevói egyetem professzora a Bosznia-Hercegovinai Levéltárban is fellelhető naplóbejegyzések alapján foglalja össze Thallóczynek közvetlenül a merénylet után elrendelt szolgálati útja (1914. szeptember 2–11.) eseményeit, eredményeit. Ezeket a megbeszéléseken újra és újra felmerült Bosznia felosztásának gondolata. A szerző új levéltári forrás alapján ismerteti a különböző etnikai és vallási csoportok, lakosság szám és terület nagyság szerinti átszervezésre vonatkozó konkrét elképzeléseket.

Míndeközben Bécsben jelentős erők mozdultak meg, hogy Thallóczyt eltávolítsák a közös pénzügyi levéltár igazgatói posztjáról. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1916-tól Thallóczy a megszállt Szerbia polgári főbiztosaként tevékenykedett. Szabó Dániel tanulmánya azt vizsgálja, milyen erőviszonyok között formálódott a katonai közigazgatás, miért kerülhetett oda Thallóczy, valamint hogy új pozíciójában miként próbált egyensúlyt találni a magyar és a birodalmi érdekek között.

A kiadvány harmadik fejezete a történész–politikus szellemi örökségét hordozó tanulmányokat közöl. Pálosfalvy Tamás egy Tallóci nevű ragúzai kereskedőcsalád le származottainak kiemelkedően sikeres pályáját követi nyomon az 1429 és 1452 közötti időszakban. Hegyi Klára 16. századi zsoldlisták alapján elemzi magyarországi török várakban állomásozó haderő összetételét. Vizsgálatainak eredménye az, hogy a katonák 90%-a a Balkán-félszigetről származott, legnagyobb részük annak is az északnyugati feléből. Molnár Antal a magyar történetírás boszniai ferencesekről kialakított képét ár-

nyalja. A téma historiográfiája mellett számba veszi azokat a területeket, amelyeken – elsősorban az utóbbi évtizedekben megkezdett római levéltári kutatásoknak köszönhetően – újabb eredmények várhatók a közeljövőben.

Vitathatatlanul a Thallóczy-örökség legértékesebb darabjai közé tartoznak a történelmes–politikus harminc éven át vezetett naplói. Rüdiger Malli a naplók forrásértékét elemzi, egyúttal javaslatokat dolgoz ki a kiadás előkészítésére. A naplók meglehetősen rejtélyes sorsa, az újra és újra felmerülő, majd megghiúsuló, jó esetben csupán elhúzózó kiadás hí tükre a Thallóczy-kutatás jelen helyzetének. A naplókiadás mellett nagy fegyvertény lenne a tudós–politikus működésével kapcsolatos levéltári források szám-

bavétele. Erre találunk kiváló példát a kötetben: Mina Kujović és Sandra Biletić összeállította a Bosznia-Hercegovinai Levéltárban fellelhető, Thallóczyval kapcsolatos anyagok jegyzékét. Remélhetőleg lesz még folytatása a forrásfeltáró munkának, és másutt is készülnek majd hasonló tematikus kutatási segédletek.

A tanulmánykötet fontos kezdeményezés a tudósi mivoltában politizáló Thallóczy-jelenség értelmezéséhez. A kötet nem csupán az eddigi eredmények foglalatát, de pontosan kijelöli a továbblépés lehetséges irányait is.

BOGNÁR SZABINA

Egy magyar történész a legnagyobb szlovákról

Demmel József: A szlovák nemzet születése; Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011. 373 oldal

A könyv szerzője, Demmel József fiatal magyar történész, szlovakista, fő kutatási területe a 19. századi szlovák társadalomtörténet. Ebben a témában jelent meg 2009-ben Pozsonyban, a Kalligram Kiadó gondozásában első önálló könyve is, mely az „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...”; *Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről* címet viseli. Emellett számos cikket publikált már ebben vagy ehhez köthető témában. 2006 és 2008 között a *Sic Itur ad Astra* című folyóirat szerkesztője.

A szerző szerint akár az is indokolt lehetne, ha „életrajzi tanulmánykötetként” határoznánk meg a könyvet (15. old.), az ugyanis nem nevezhető hagyományos értelemben vett életrajzi munkának. Több egymással összefüggő tanulmányból épül fel, a kapcsolódási pontot Ludovít Štúr személye jelenti. Az ő élettörténetét végigkísérve – amennyire a források lehetővé teszik – az olvasó megismerheti a 19. századi felső-magyarországi társadalom viszonyait. A szerző által is említett töredezettségért az olvasót kárpótolja az olvasót a rengeteg új ismeret és egy merőben új megközelítési mód. Demmel elhelyezi Štúrt a kor társadalmában, majd gondosan szemügyre veszi, milyen lehetőségek álltak előtte különböző életszakaszaiban, és a források segítségével igyekszik megragadni cselekvéseinek mozgatórugóit.

A forrásanyag és a felhasznált irodalom valóban bőséges, nagy előnyt jelent a szerző szlovák nyelvtudása, hiszen így eredeti keletkezési nyelvén olvasható nemcsak 19. századi forrásokat, hanem Štúrral foglalkozó szakirodalmakat is.

Demmel József határozott célja, hogy monográfiája a magyar és a szlovák olvasóközönség számára egyformán érvényes legyen. Ezt úgy szándékozik elérni, hogy egyrészt szakít a Štúr-kánonnal (így a magyar fél olvashat Štúrról objektív történelmi munkát), másrészt „leszámol” a magyar történetírásban meggyökeresedett toposszal, miszerint Štúr csak mint a magyar nemzeti ügy esküdt ellensége és árulója lenne említésre méltó 1848–1849 kapcsán (ezzel pedig a szlovák fél felé tesz lépéseket). A munka mindenképp hiánypótló, hiszen ennyire elfogulatlan, ennyi forrást megszólaltató Štúr-biográfia eddig még nem látott napvilágot.

A szerző azzal magyarázza a kötet – az olvasást egyébként nem zavaró – töredezett szerkesztésmódját, hogy csak ilyen módon lehet úgy beszélni Štúrról magyarul, hogy a szöveg szlovák fordításában se veszítse el eredeti jelentését, és ne változzon meg tartalmi mondanivalója. Demmel kiemeli, hogy a leegyszerűsített, sematikus, sarkos múltmagyarázatokat szeretné kiváltani másfajta kérdések feltevése, más kontextusok bevonása, többféle szempontrendszer alkalmazása révén, nem akarja tehát mindezzel kétségbe vonni a (cseh)szlovák történetírás szakmai színvonalát. Mindamellett véleményem szerint nem sikerült minden esetben eltávolodni a nemzeti kontextustól, ez különösen észrevehető Štúrnak a magyar főnemességhez fűződő viszonyának tárgyalásánál: fontos ugyan kiemelni a nemzeti szempontokat is, és erről az oldalról is megvizsgálni a kapcsolatrendszert, hiszen a kötet „főszereplője” a 19. századi szlovák nemzeti mozgalom egyik legkiemelkedőbb alakja, a nemzeti ügy, általában a nemzet kérdésköre nem semleges terület számára, épp ellenkezőleg; azonban a nemzeti ellentétben túl egyéb tényezők is alakították Štúr és

a magyar nemesség viszonyát (melyet a szerző szintén kifejt). A meglévő nemzeti ellentétek megerősítése, illetve cáfolata azonban az összegzésben gyakran túlsúlyba kerül az egyéb körülmények tárgyalásához képest. Például a szerző leírja, hogy „Zay Károly és Ludovít Štúr viszonya jóval összetettebb, bonyolultabb volt, minthogy egyszerű nemzeti ellenségeskedésként jellemezhetnénk”, majd néhány sorral lejjebb rációfól iménti állítására, amikor a két fél közti viszony megromlásának egyedüli okaként a nemzeti ellentéteket említi: „...a nemzeti ellentétek azonban, úgy tűnik, ebben a kapcsolatban is kezelhetetlenek voltak, a vita pedig szétfeszítette a kliens–patrónus viszony kereteit.” (120. old.)

A könyv műfaji besorolása után Demmel megvizsgálja a Štúr-kultusz kialakulásának körülményeit. Megtudhatjuk, hogy az tulajdonképpen 1867 után kezdett kifermődni Štúr egykori diákjai tevékenységének következtében (bár a szerző szerint már Štúr halálakor is voltak bizonyos jelek arra vonatkozóan, hogy később megkülönböztetett figyelemben részesül majd). Ilyen diák volt Jozef Podhradsky is, aki eképpen vélekedett Štúrról: „Ő volt számunkra az ablak, amelyen keresztül büszkén tekinthettünk egész Szlovákiára”. (29. old.) A kultusz kiépítésében élen járt Jozef Miloslav Hurban, az egykori „harcostárs” is, aki az 1880-as években jelentette meg Ludovít Štúrról írott életrajzát.

A „legnagyobb szlovák” képének megrajzolását nem egyszer tudományos körök végezték. Azonban arra is akadt példa, hogy Štúr negatív szereplőként jelent meg, különösen az első Csehszlovákia megalakulása után, amikor is az egységes csehszlovák nemzettudat kiépítésén fáradozó politika Štúr egyik legnagyobb vívmányát, a szlovák irodalmi nyelv megteremtését (egy közép-szlovákiai nyelvjárás irodalmi nyelvi rangra emelését) Štúr legnagyobb hibájaként könyvelte el.

Demmel József könyvét három részre tagolta. Az első tartalmazza az előszót, a

Štúr-kánon kialakulásának fontosabb csomópontjait, valamint a magyar és a szlovák Štúr-irodalom rövid áttekintését. A második rész (a tartalomjegyzékben I-gyel jelölve) 1588-tól, a Štúr-család nevének első felbukkanásától követi nyomon a család történetét. Megtudhatjuk, hogy a család fő tevékenységi köre a céhes ipar – azon belül is a posztókészítés – köré összpontosult a 17. század második felétől. Ez a megélhetési forrás körülbelül a 18–19. század fordulójáig biztosította a család megélhetését. Pavel Štúrnak (Ludovít nagyapjának) már el kellett hagynia a 16. század végétől a család központjának számító Trencsént, hogy biztos megélhetésre találjon. Pavel Štúr második fia, Samuel viszont a modori evangélikus gimnázium elvégzése után tanári állást kapott a trencsényi evangélikus algimnáziumban, amelyet később elhagyott, hogy Zayugrócra tegye át székhelyét (feleségével és fiával együtt). A szerző elhelyezi a családot a kor társadalmában, továbbá gondosan elemzi megélhetési lehetőségeiket, házassági stratégiáikat. Kétségtelenül új megközelítési mód, hogy megvizsgálta a család kapcsolatrendszerét, kapcsolati hálózatát. Samuel Štúr gyermekeinek életét döntően befolyásolta az evangélikus egyházhoz való viszony. Már nem csak vallásgyakorlatukat határozta meg, amint az korábban tapasztalható volt, hanem például a számukra rendelkezésre álló „házassági piacot” is.

A szerző részletesen tárgyalja a Štúr nemzeti identitásának kialakulását befolyásoló tényezőket. Ennek egyik legfontosabb momentuma a győri diákevekre tehető, ahol Leopld Petz – a gimnázium egyik tanára – Štúrra gyakorolt hatását lehet kiemelni. Petz soproni német származású tanító volt, aki az algimnáziumban szláv származású diákjait megismertette a szláv irodalommal, ez is hozzájárulhatott Štúr szláv identitásának kialakulásához. Demmel ezen a ponton újabb adalékkal szolgál, a kötet főszerelőjének kapcsolathálóját megvizsgálva rámutat, hogy Petz és Zay Károly már korábról ismerték egymást, s ez nem elhanyagolható

tény, mivel Samuel Štúr zayugróci tanítóként tudomást szerezhetett a kiváló pedagógusról, s ez döntően hozzájárulhatott ahhoz, hogy fiát hozzá küldte tanulni a gimnáziumba.

Ludovít Štúr életét vizsgálva látható, hogy folyamatosan megélhetési nehézségekkel küzdött. A külföldről érkező támogatások sem tudták minden esetben fedezni a kiadásait. Ezt magánnevelői tevékenységgel igyekezett kiegyensúlyozni, így került kapcsolatba számos magyar főúri családdal, amelyekhez ellentmondásos viszony fűzte. Demmel kitér a magánnevelői foglalkozás 19. századi társadalmi gyakorlatára. (Ez a módszer egyébként a kötet egészében megfigyelhető, ha Štúr aktuális hivatására terelődik a szó, a szerző először megvizsgálja annak társadalmi körülményeit, elhelyezi azt a 19. századi Magyarország társadalmában. Erre nézve lásd még a „Zólyom város képviselői és képviselőjelöltjei 1832–1848”, „Képviselőválasztás 1847 őszén”, „Városi követek az országgyűlés munkájában” című alfejezeteket.)

A magánnevelői hivatás kötötte őt a magyar főnemesi családokhoz, például a Zay-, az Osztrólczy- és a Prónay-családokhoz. Az utóbbihoz fűződő viszonya különösen érdekes: nemzeti ellentétekkel terhelt kapcsolat, azonban az evangélikus társadalmon belüli kontextusok vizsgálata új megvilágításba helyezi Ludovít Štúr és Prónay János viszonyát. A Prónay-család egyik ága ugyanis sok szállal kötődött a szlovák nemzeti mozgalom evangélikus tagjaihoz, azonban Demmel erről nem közöl további információt.

Štúrt különleges viszony fűzte Zay Károlyhoz is. Ismeretségük szemléltetésére Demmel a patrónus-kliens viszony meghatározást használja. Ez a viszony, ahogy kimutatja, még egy generációval korábbra, Zay Imre és Samuel Štúr generációjára nyúlik vissza. A patrónus-kliens viszony a kora újkori európai politikai kultúra széles körben elterjedt jelensége, két eltérő társadalmi helyzetű személy között jön létre, szemé-

lyes kötődésen alapul. A magasabb társadalmi helyzetű fél (patrónus) hatalma, presztízse, gazdasági lehetőségei, kapcsolatai révén bizonyos előnyökhöz segíti az alacsonyabb társadalmi osztályú felet (kliens). A kliens cserébe hűséggel vagy szolgálattal „adózik” pártfogójának; fontos megjegyezni, hogy a viszony a felek önkéntességén alapul. Ilyen patrónus-kliens viszony állt fenn az Osztrólczykák és Štúr között is, mely 1849 és 1853 között volt a legintenzívebb. Ezt Demmel azzal magyarázza, hogy a magyar nemesi család a szabadságharc idején a császárhű erőket támogatta, ez pedig lényegesen leszűkítette a család kapcsolati hálóját, amely a királyhű, konzervatív, evangélikus rétegre korlátozódott. Így kerülhettek szorosabb kapcsolatba Štúrral.

Demmel könyvében tárgyalja Ludovít Štúr magánéletét is. A korábbi történeti munkák ezt a kérdést vagy nem érintették, vagy a „nemzettel házasságot kötő” férfiről szóltak. A Marie Pospíšilovához és az Osztrólczy Etelkához fűződő viszonyát nevezte a szakirodalom szerelmi viszónak, de a rendelkezésre álló források alapján ezt nem lehet meggyőzően bizonyítani. A Štúr magánéletére vonatkozó források nem teszik lehetővé, hogy biztosan tájékozódjunk.

A harmadik nagyobb rész (a tartalomjegyzékben II-vel jelölve) Štúrnak a szlovák irodalmi nyelv megalkotásában játszott (fő)szerepét tárgyaló tanulmánnyal kezdődik. A szerző ugyancsak itt említi meg Kossuth Györgyöt (Kossuth Lajos nagybátyját), akinek szintén fontos szerep jutott abban, hogy a közép-szlovákiai nyelvjárás emelkedett irodalmi nyelvi rangra, hiszen a Turóc megyei szlovák anyanyelvű magyar nemesiség – Kossuth György is – az 1840-es években támogatta a szlovák nemzeti mozgalmat.

Demmel kutatásai során forrásként felhasználta prenumerációs, azaz előfizetői listákat, utalva azok kiemelkedő forrásértékére. Az előfizetési rendszer vizsgálata során rendkívül érdekes megfigyelést tesz, miközben megpróbálja rekonstruálni a *Slovenskje*

národňje novini (a Štúr szerkesztette első szlovák nyelvű politikai lap) előfizetői körét: minél kiterjedtebb volt a kapcsolathálózat, annál több előfizetőt tudott felsorakoztatni egy-egy kiadó. Az előfizetési rendszerre is érvényes az a megállapítás, miszerint ez annál szélesebb körű, minél több úgynevezett gyenge (ismerősi) kapcsolattal rendelkezett a szerkesztő és/vagy kiadó. A baráti kapcsolatok ugyanis mindig behatároltak, hiszen a barátok ismerősi köre is jórészt megegyezik, ezzel szemben az ismerősök baráti köre jóval több ismeretlen emberből áll, így szélesedhet a kapcsolatháló.

A szerző vizsgálja Štúr szerepét az utolsó rendi országgyűlésen, ahol Zólyom szabad királyi város követeként vett részt. Az országgyűlésen védte „megbízóí” érdekeit, valamint felszólalt a társadalmi változások szükségessége érdekében. Itt fűzte szorosabbra viszonyát a horvát nemességgel, valamint Josip Rajačić szerb metropolitával.

Érdekes kérdés Štúr esetleges öngyilkosságának vizsgálata. 1855 decemberében vadászni indult néhány társával Modor város határába, ahol saját puskájával lőtte lábba magát, majd január 12-én belehalt sebesülésébe. A szerző megvizsgálja, Štúr vé-

get akart-e vetni életének, vagy pedig bal eset történt. A rendelkezésre álló források alapján azonban nem lehet minden kétséget kizáróan tisztázni ezt a kérdést, ám Demmel számos érvet felsorol az öngyilkosság teóriájának cáfolatára.

Demmel József hiánypótló munkája minden, a téma iránt érdeklődő olvasó számára ajánlott mű, ugyan rengeteg szak-kifejezés szerepel benne, hiszen történelmi szakmunkáról beszélünk, ezért elsősorban „szakmabeliek” számára íródott, de úgy gondolom a „laikusok” is bátran forgathatják. Rengeteg új információval gyarapítja tudásunkat. A kötet legnagyobb hibájának névmutató hiányát tartom, hiszen a mű bővelkedik a nevekben, ezért szükség lenne a könyvben szereplő nevek gyűjteményére egy külön fejezetben. Mindenképp emeli a munka színvonalát, hogy eltávolodik a korábbi Štúr-értelmezésektől, visszahelyezi őt a 19. századi Magyarország társadalmi viszonyai közé, s személyét a maga komplexitásában mutatja be.

BENYUS MÁTÉ

Az 1848/49-es Aradi Erekllyemúzeum története

Zakar Péter – Felicia Aneta Oarcea:
„Muzeului Revolutiei 1848–1849” din Arad.
„Az 1848–1849-es forradalom
múzeumának” története Aradról.
Editura/Kiadó Trinom, Arad, 2011. 345
oldal. Aradi Erekllyemúzeum –
Okmánytár. Válogatott iratok és
dokumentumok. Szerkesztette Hermann
Róbert. E-Press Nyomda Kft., Szeged,
2012. 388 oldal. Aradi Erekllyemúzeum –
Gyűjteményi Katalógus I-II. Szerkesztette
Kedves Gyula. E-Press Nyomda Kft.,
Szeged, 2012. 275, 319 oldal

Zakar Péter és Felicia Aneta Oarcea könyvükben arra vállalkoztak, hogy összefoglalják az Aradi Múzeum által őrzött 1848–1849-es Forradalom és Erekllyegyűjtemény történetét az írott és tárgyi források segítségével. A magyar történelem rendkívül fontos időszaka volt ez a két év, mivel a polgári Magyarország alapjait ekkor rakták le, a korabeli dokumentumok és relikviák jelentős része azonban a jelenlegi országhatárokon kívül található. Pályázatok révén azonban lehetőség nyílt 2011-ben az Aradi Erekllyemúzeum anyagának feldolgozása – a tárgyak katalogizálása, restaurálása és egy kiállítás rendezése – mellett a múzeum történetének feldolgozására.

Zakar Péter és Oarcea munkája két részből áll: elsőként Zakar Péter az Aradi Erekllyemúzeum történetét ismerteti 1920-ig, a második részben pedig Oarcea a jelenkori gyűjtemény történetét mutatja be. Mindkét fejezet egy-egy összefoglalással és függelékkel zárul. A könyv román és magyar nyelvű, tartalmilag megegyező egységből áll, s egy német nyelvű összefoglalást is tartalmaz. A kötetet egy illusztrációkkal teli album zárja.

Az aradi Kölcsey Egyesületet ugyan 1881. április 24-én alapították értelmiségiek

„...a nemzeti közműveltség és a magyar nyelv terjesztése, a hazai irodalom és művészet pártolása érdekében” (171. old.), de nyilvános működésüket csak 1882 januárjában kezdték meg. Az egyesület a megalakulása után több nehézségbe is ütközött, mégis egészen 1920. szeptember 1-jéig jelentős szerepet játszott az Aradi Múzeum, az Erekllyemúzeum és a Kultúrpalota megalapításában. Ahogy Zakar Péter is hangsúlyozza, az egyesület tagsága először csak egy megyei múzeum megalapítását tűzte ki célul, s csak később merült fel az Erekllyemúzeum gondolata, ehhez többek között az egyesület kapcsolatrendszere, sikerei és kiemelkedő személyiségei is hozzájárultak. Az Erekllyemúzeum létrehozását ugyanakkor elősegítették azon nagyszabású ünnepek is, amelyeket évről évre október 6-án Aradon rendeztek. Nem tisztázható, hogy valójában ki tette az első indítványt az Erekllyemúzeum alapítására – az 1910-es években Márki Sándor úgy emlékezett vissza, ő vette fel a gondolatot, másrészt Varjassy Árpád aradi tanfelügyelő is magának tulajdonította azt, sőt valóban jelentős szerepet játszott az Erekllyemúzeum megalapításában – , annyi biztos, hogy 1891 májusában a választmány egy szabadságharci múzeumi bizottságot állított fel. A tárgyak beszerzését a múzeum számára megnehezítette, hogy nem minden hozzátartozó volt képes megvásárolni személyes tárgyaitól, így például Damjanich János özvegye ugyan örömmel vette az Erekllyemúzeum alapítását, mégsem tudott egyes tárgyaktól egészen haláláig megválni, néhányat azonban még életében a létesítendő kulturális intézménynek adományozott. A gyűjtőmunka egészéből mindenképp ki kell emelni a vértanúk földi maradványait célzó ásatásokat. A Kölcsey Egyesület elnökét, Varjassy Árpádot a budapesti sajtóban éles támadások érték amiatt, hogy

a rossz időjárás körülmények között is ásatási munkákat végzett. 1913 októberében végül exhumálták Lázár Vilmos és Schweißel József földi maradványait.

Az Erekllyemúzeum megnyitására végül 1893. március 15-én, a pesti forradalom 45. évfordulóján került sort, ezt tartják számon az alapítás hivatalos dátumaként. A múzeum négy szobából állt egy bérház második emeletén: az egyikben a vértanúk emléktárgyai, a másodikban fegyverek és honvédek által a várfogságban készített tárgyak, majd a kéziratok és proklamációk sokasága következett. A gyűjtés és az első világháborúig tartó tömeges adományozás révén jelentősen gyarapodott a gyűjtemény, a tárgyak már végül nem fértek el ebben a négy szobában sem, s a kiállítás tizenegy szobára bővült. Ezzel párhuzamosan a múzeum bevétele is lényegesen nőtt különböző forrásokból: az *Ezernyolcszáznegyvennyolc* című kötet bevételének egy része, sorsjegyek kiadása, takarékpénztáraktól, az Arad-Csanádi Egyesült Vasúti Társaságtól kapott támogatás, valamint belépődíj bevezetése révén. A szerző külön ismerteti a Kultúrpalota épületének történetét is, melynek tervrajzai már 1897-ben készen álltak, de az ügy egészen 1909-ig elhúzódott. Arad városa 1909 decemberében hozott határozatot az Erekllyemúzeum felépítéséről, s 1913. október 26-án nyitották meg azt. Trianont követően azonban a Kölcsey Egyesület működése megszűnt Aradon, a működtetésben a helyét a román közigazgatás vette át. A Kultúrpalota és az ehhez tartozó Erekllyemúzeum fejlesztése leállt, gyűjteményüket bezárták.

Felicia Aneta Oarcea a gyűjtemény jelenkori történetét mutatja be. Egy rövid bevezető után tulajdonképpen ott folytatta a történetet, ahol Zakar befejezte: a román közigazgatás megjelenésével. 1920-ban a Kultúrpalota az Erdélyi Múzeumok Felügyelete alá került, 1921 januárjában megalkult a Kultúrpalota Felügyeleti Bizottsága. Az „új közegben” meghatározó szerepet játszott Lazar Nichi, az első román igazgató

(1921–1944). Nichi támogatta a művelődéssel kapcsolatos kezdeményezéseket, elkezdődött a román népi emléktárgyak integrálása az Aradi Kultúrpalota Múzeumába. Ezen periódust az új román politikai közigazgatási struktúrákhoz való alkalmazkodás jellemezte, tehát egyfajta útkeresés és intézményes, kulturális szervezés időszakának tekinthető. A második világháborút követően a múzeum az új társadalmi rend eszméinek szócsövénév vált, propagandisztikus célokat szolgált. Az államosítási folyamat részeként számos magánkézben levő tárgy állami tulajdonba s így a múzeumba került. Az 1951–1960 közötti évek az Aradi Múzeum átszervezésének korszaka volt, önálló intézménnyé vált saját költségvetéssel: a gyűjteményeket tematikailag újra felosztották. Az intézmény nevet is váltott: az addigi „Erekllyemúzeum Gyűjteménye” elnevezés „1848–1849-es Forradalom Múzeumára” változott. 1953 és 1957 között az igazgatási feladatok mellett értékes tárgyakat szereztek a gyűjtemény számára, köztük Vukovics Sebő kormánybiztos levéltárának egy részét. Az 1958-as évben konzerválásra került az Aradon kivégzett 13 vértanú akasztófájának 24 darabja. Megemlítendő továbbá az aradi „Eternitatea” temető 24. számú, a Steiner-család sírboltjában talált csontok és az 1932-ben feltárt csontok, akasztófa-darabok és fémtárgyak vizsgálata. Az 1960-as években a „Forradalom Múzeumának” tematikája a Román Tudományos Akadémia utasításait követte, a múzeumi kiállítások uniformizált történelmet mutattak be. 1979 után egyre szűkült a részleg kiállítási tere is. Változást az 1989-es év hozott, amikor a kommunizmus bukása után helyi szinten a kiállítások száma és a nemzetközi együttműködés lehetősége is megnőtt. Ilyen kooperáció keretében jött létre például Békéscsabán 1998 novembere és 1999 márciusa között *Rabok legyünk vagy szabadok?* címmel egy kiállítás az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. De több más kiállítás megszerzésében is folytatódott az együttműködés

2006 és 2008 között a magyar és román szakembereknek köszönhetően.

Zakar Péter és Felicia Aneta Oarcea élvezetes stílusban megírt, lényegre törő, átfogó történeti összefoglalást nyújt mind az 1848–1849-es forradalommal és szabadságharcra foglalkozó kutatók, mind a téma iránt érdeklődő olvasók számára. Írásaik tartalmilag és logikailag szorosan kapcsolódnak egymáshoz annak ellenére, hogy a múzeum történetének két külön korszakát tárgyalják. Az olvasó vizuális képet is alkothat a könyv végén található pár oldalas illusztrációból, a szerzők nemcsak az írott források segítségével tárják fel az intézmény történetét, hanem a tárgyi emlékek sorával élethűvé és színessé formálják a szöveget. Mindennek eredményeként nemcsak a múzeum történetének leírását olvashatjuk, hanem a magyar szellemi és kulturális élet fejlődésének egy lényeges szeletét is nyomon követhetjük.

A múzeum történetébe egy forráskiadvány nyújt mélyebb betekintést, amely az 1836–1892 közötti dokumentumok egy részét tartalmazza. Ahogy Hermann Róbert is hangsúlyozza a bevezetőben, az Aradi Ereklyemúzeum létrehozói és gyarapítói nemcsak tárgyakat, hanem a korszakra és szereplőinek életére vonatkozó dokumentumokat is gyűjtötte. Így megtalálhatjuk Kossuth Lajos és Görgei Artúr iratainak egy részét. Kossuthtól például Török Gábornak írt levelét érdemes kiemelni, melyben a *Törvényhatósági Tudósítások* ellen indult kormányzati támadás miatt többek között Arad vármegye támogatását kérte. A vértanúk kéziratáiból, a szabadságharc táborkainak leveleiből, valamint a korszak más neves szereplőinek iratából is válogatást kapunk. Megemlíthetjük Lázár Vilmos és feleségének hagyatékát, melyből Lázár Prohászka Ferenc aradi levéltárosnak írt kö-

szönőlevele emelkedik ki. Továbbá Vetter Antal altábornagy azon közleményét is olvashatjuk 1849-ből, melyben Arad várának bevételéről és az ellenségtől megszerzett fegyverekről írt. A visszaemlékezések és naplók között egy olyan Aradhoz kapcsolódó okmányt emelhetünk ki, melyben Kovách Ernő honvédőrnagy, a 30. honvédszázalaj parancsnoka számolt be az aradi ostromseregnél teljesített szolgálatról.

Végül az olvasó képi áttekintést is kaphat az intézményben őrzött tárgyakról az Aradi Ereklyemúzeum kétkötetes gyűjteményi katalógusából. Az első kötet egyrészt az 1848–1849-hez kapcsolható fegyvereket és azok tartozékait tartalmazza, így többek között Kiss Ernő duplacsövű vadászpuskáját és Aulich Lajos honvédtábornok szabályját. Másrészt szimbólumokat (zászlók, zászló- és koszorúszalagok, viselet, pecsétek, emléktáblák), emléktárgyakat, kitüntetések, érméket és képzőművészeti alkotásokat is szemlélhetünk. A több ezer tárgy közül kiemelném Leiningen-Westerburg Károly szívurnáját és Dessewffy Arisztid pipáját. Kivételes leletnek mondható azonban a Kossuth hajszálait tartalmazó ereklyetartó vagy éppen Schweidel József földi maradványai, melyeket az aradi várárokból emeltek ki. A katalógus második kötete grafikákat, fényképeket, kéziratokat és nyomtatványokat mutat be. Megemlíthetjük például Barabás Miklós grafikáját gróf Batthyány Lajosról, Damjanich Jánosné fényképalbumát, Arad megye bizottmányának feliratát Szemere Bertalan belügyminiszterhez, valamint Lázár Vilmos és Leiningen-Westerburg Károly egymással, titokban, az aradi várbörtönben váltott üzeneteit.

KOVÁCS ANITA

Nem kötő erők,

avagy egy ausztrál tornaklub tagjainak bemutatója az 1920-as években

Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei. Szerkesztette Cieger András. Atelier, Budapest, 2009. 322 oldal

Mindjárt az elején fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az egyébként nagyon szép kivitelezésű könyv ízléses borítójának egyik sarkába elhelyezett, tornászcsapatot ábrázoló kép apropóját tudni vágyó potenciális olvasó keressen inkább más kérdésre választ a kötetben, mert erre kézzelfogható magyarázatot nem fog kapni. Absztrakciós szinten persze bármi lehetséges: mintha az identitást konstruáló tényezők egymásra épülését asszociálnánk, esetleg a kollektív identitásokban feloldódó individuumokat összetartó erők megtestesülését látnánk az ausztrál férfiak alkotta gúlaszerűség képében.

A *Kötőerők* című kötet egy nagyon izgalmas célok megvalósítására törekvő kutatócsoport első, bemutatkozó kiállása. A 2007-es megalakulástól két év telt el a kötet megszületéséig. A kollektívát az ELTE BTK Atelier Európai Historiográfia és Társadalomtudományi, az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdasági Karának Agrár-, Környezet- és Regionális Gazdaságtan Tanszéke, valamint az MTA Regionális Kutatások Központja alkotják. Az így felállt MTA TKI kutatócsoport megszervezésekor Gergely András (a kutatócsoport vezetője) előszava szerint a többnyire jótékony hatású interdiszciplinaritásra törekedtek, s a tanulmányok (témáikat, megközelítéseiket, módszereiket tekintve) mindenképpen reprezentálják ezt a többszínűséget.

A kötet alcíme szerint *Az identitás történetének térbeli keretei*ben jelölték meg a szerteágazó kutatások fókuszát. Tartalmilag kissé sutának tűnik „az identitás története” szövszerkezet, mivel bár konkrét identitás-

nak – minthogy az rendelkezik időbeliséggel – lehet története, de az elvont értelemben vett identitásnak már kevésbé. Mindenesetre a cím kollektív identitások időbeli változásairól való diskurzust feltételez.

Ars poeticájuk egy manapság már-már axiómaszámba menő megállapításra épül: „A teret a társadalom veszi birtokába; különböző méretekben, eltérő léptékben területté alakítja, s e terület – legyen az egy ország, egy város, egy utca – az identitás fontos, alkalmanként kulcsfontosságú eleme lesz.” (7. old.) A kutatási program „terjedelmes kérdéskörének” egyik (kissé költőinek tűnő) kérdése kézenfekvő módon az, hogyan történik meg egy terület kialakítása, annak birtokbavétele. (Ennél még sokkal érdekesebb lenne a tér és az identitás viszonyának elméleti átgondolása.) A többi konkrét, átfogó kérdés explicite itt nem kerül terítékre (és mint látni fogjuk, tulajdonképpen később sem), ám azt megtudjuk még az előszóból, hogy az Atelier-ben a *civilizáció, nemzet, régió, város* tudatosult tervekhez kapcsolódó témakörök álltak a kutatók érdeklődésének homlokterében, az Új- és Jelenkori Tanszék a *nemzet és identitás* viszonyának kutatásával csatlakozott, Pécsen pedig a *régiót* mint az identitás egyik lehetséges térbeli keretét kutatják.

Az előszó kedvcsináló is egyben, néhány sorban egyesével bemutatja a tanulmányokat, és elárulja, hogy az adott szerző munkájával milyen módon kívánt hozzászólni a kutatócsoport tudományos diskurzushoz. Hálás köszönettel tartozunk mindezért Gergely Andrásnak, hiszen a mindenféléről értekező írások szinte egyáltalán nem reflektálnak az ehhez a diskurzushoz való saját kötődésükre. Térbeli keretekkel találkozunk ugyan bőven, de a tér identitáskonstruáló, -formáló erejével csak ritkán. Az imént so-

rolt címszavak szerinti tematikus rendbe sorolás némileg enyhített volna a tanulmányokat *összekötő erők hiányán* (ami a kötet legnagyobb hibája). Talán a konferencián – melynek előadásából fogant a kötet – erre még kevésbé volt szükség. Némi mentegetőzés érződik ki Gergely szavaiból akkor, amikor az „egymással olykor még szorosabban össze nem függő eredmények” közreadásáról beszél. Az eredmények összehangolása természetesen csak hosszabb együttműködés és érlelés után várható, de annak tisztázása, világos rendszerbe szervezése, hogy az egyes szerzők a téma mely aspektusához szólnak hozzá, talán nem az előszót író feladata lenne.

Az identitás különféle térbeli keretei helyett a kötet tizenhárom tanulmányát három kulcsszó alá rendezték, a *Fogalmakhoz* és a *Kapcsolatokhoz* négyet-négyet, a *Helyekhez* pedig ötöt. Az első egység tehát fogalomtörténetet, fogalomtisztázást ígér. Erős az előzetes gyanú, hogy a kollektív koncepcióhoz legnehezebben kapcsolható tanulmányok kaptak itt helyet, hiszen a másik két címszó egyértelműen tükrözi az alcímhez és a kutatócsoport címéhez való közvetlen viszonyt. A *Kapcsolatok* az identitások és a térbeli keretek relációjának körüljárását feltételezi, míg a *Helyek* ugyanezen viszonyrendszer konkrét terek példái-ból kiinduló identitásvizsgálatát. A tanulmányok olvastán erősödik a gyanú, hiszen míg a *Fogalmak* egységéből kilóg egy-egy munka, addig a többi egységben helyet kaptak közül több akár ide is rendeződhetne.

Az (itt) adekvát problémaközpontúságot nélkülöző, ezért kényszerűen kakukktojás *Fogalmak* kategóriába került tanulmányok egyike Illés Iván *A „területi kohézió” szerepe az EU és a tagországok politikájában* című munkája, amely alapos elemzés tárgyává teszi a „területi kohézió” kifejezést, rávilágít annak különféle (egyszerre használatban lévő) értelmezéseire. Ezek természetesen nem esetlegesek, hanem politikai irányok és tematikai fókuszok által befolyásolt

mögöttes tartalmak. S bár a tanulmánynak az identitás kérdésköréhez való kapcsolódása szintén nem körvonalazott (ehhez még Gergely András sem tudott fogódzót adni), bizonyossá válik az olvasó számára, hogy az EU politikájában is érvényesül a fejlődés térbeli meghatározottságának szemlélete. Ugyancsak a régiók képezik a *Helyek* című fejezetben közölt, *Területi egyenlőtlenségek Kelet-Közép-Európában. A kutatás-fejlesztés példája* (Horváth Gyula) című, gyakorlatiasabb megközelítésű tanulmányhoz kapcsolódó kutatás térbeli alapját is.

Az először Foucault által használt „biopolitika” és „biohatalom” terminusok megjelenését és tartalmát vizsgálja Takács Ádám *Biopolitika és nemzeti állapot: egy foucault-i problematika rekonstrukciója* címmel. A 18. század folyamán ment végbe a nyugat-európai társadalmakban az alattvalók csoportjának népességként, azaz biológiai tulajdonságokkal rendelkező közösségként való felfogása, amit a biológiai tudás összegyűjtése és állami szintre emelése (biopolitika) követett. Foucault ezeknek a folyamatoknak a mikéntjét vizsgálja. Takács – továbblépve az ismertetésen – arra hívja fel a figyelmet, hogy bár Foucault szándékosan mellőzi a „nemzet”, „nemzeti kultúra”, „nemzeti azonosság” fogalmait, a biopolitikai–biohatalmi kérdéskör kapcsolatban áll a modern nyugat-európai nemzeti fejlődés több alapvető jelenségével. Ebből kiindulva új értelmezési keretet ad Foucault gondolatainak, amelyben lehetővé válhat a nemzeti identitás kortárs kérdéseire való válaszadás is. Ezek közül „a legális és illegális bevándorlás problémái, illetve a kezelésükre életbe léptetett politikai intézkedések racionalitásának kérdése kívánczik az első helyre”. (26. old.) Bár a kiemelt gondolat egy elméleti jellegű tanulmány lezárásaként szerepel, ígéretes a felvetés, amelynek gyakorlati megvalósítása lehet távolabbi cél.

Cieger András *Alkotmányosság és nemzeti identitás – a magyar történelem kontextusában. Vázlat* című tanulmánya inkább a *Kapcsolatok* című fejezetbe illenék.

A gondolatmenet rendelkezik ugyan egy központi fogalommal (alkotmányos patriotizmus), de bevallása szerint sem célja végigkövetni a fogalom saját történetét, csupán rövid, lényegre törő betekintést nyújt annak főbb használatába. Elsődleges szándéka annak vizsgálata, hogy „az alkotmány, alkotmányosság fogalmakhoz milyen jelentéstartalmak, identitást megalapozó értékek, múltértelmezések kapcsolódnak a magyar tudományos és közbeszédben. Azaz mennyire létezik konszenzus az alapelveket illetően, és mennyire egységes a magyar alkotmányosság nemzeti történelemből fakadó kontextusa”, amire a politikai közösségek identitásai támaszkodnak. (48. old.) A tanulmány tehát kétségtelenül egy *kapcsolat* (a nemzeti identitásnak az alkotmánnyal való viszonya) feltárását tűzte ki célul mindamellett, hogy a kapcsolat közegét, a magyar történelem kontextusába való beágyazottságát helyezte a történelmi tablóként működő tanulmány homlokterébe. Rendkívül izgalmas körképet nyújt az alkotmányos büszkeség 19. századi kiforrásától kezdve – annak 1945-ig tartó fokozatos gyengülésén keresztül – egészen a szocializmus évtizedeiig, vagyis az alkotmányos tudatlanság koráig, s az 1989 után fellépett zavaros, sokszólamú diskurzusig. (Olykor kevésbé átgondoltnak tűnik az *alkotmányos öntudat, azonosulás, büszkeség és bizalom* kifejezések használata az alkotmányhoz fűződő viszony jellemzésére, mintha legtöbbször csak egymás szinonimáiként szerepelnének, miközben fontos fokozati és attitűdbeli különbségeket érzékeltetnek. Erre a kétdimenziójú skálára azonban a szerző nem reflektál.) Mindeközben sor kerül a kollektív identitásképzésben szerepet játszó szimbólumok és emlékezeti helyek (hivatalos emléknapiak, az Országház elhelyezkedése, stílusa kívül-belül stb.) elemzésére.

A kötet legtöbb tanulmánya a nemzet fogalmához kapcsolódik. Ezek egyike a *Fogalmak* témaköréhez kapcsolt „*Nemzeti történelem*” vagy *nemzet és történelem?*

(Lajtai L. László), amely historiográfiai megközelítésből veszi górcső alá a címben jelzett problémát. Hajdú Zoltán munkája *Hol él a magyar nemzet? Államterület, államhatár-változások, államföldrajz és a nemzet kölcsönviszonyának szemlélete a magyar földrajztudományban 1947-ig* címmel vezet át a *Kapcsolatok* tematikus egységhez. Ebben a nemzet története kifejezetten területi aspektusból jelenik meg, a magyar államfejlődés történeti és területi fordulópontjai mellett különös hangsúly esik a megosztott államtér problémáira (1526–1699), a Habsburg hatalmi térbe integrált magyar államterületre (1686–1848), az 1848-at követő politikai térfejlődés és az azzal kapcsolatos nemzeti problematikára.

Klement Judit ugyancsak egy nemzettel való kapcsolatot vizsgál *A 19. század végi gazdasági elit és a „nemzet”* című tanulmányban. A kötet egyik legérdekesebb és legvilágosabban megfogalmazott kérdésfeltevése az övé: „...az ország vezető csoportjai közé kerülő, igen heterogén gazdasági elit »mennyire« volt magyar, mennyire tekintették őket mások annak, illetve »hogyan« éltek meg ők a magyarságukat.” (164. old.) A körültekintő fogalmi tisztázást követően kitér a nemzeti identitás vizsgálatának lehetőségeire. Gazdasági szereplők esetén jellemző a személyes narratív források hiánya (legalábbis kis száma), így a szerző olyan forrásokhoz nyúlt, amelyek beszédhelyzetében a nemzeti identitás sokkal közvetettebb módon jelenik meg, s nehezebben, töredékesebben tapintható ki. Tisztában van azzal, hogy ha például érdekképviselői és véleménynyilvánító fórumok beszédmódját vizsgálja aszerint, hogy milyen más csoportokkal szemben és hogyan használták a nemzet fogalmát (például a merkantilok hivatkozása a nemzet érdekeire az őrlési forgalom körüli vitában), akkor nem hagyhatja figyelmen kívül többek között az anyagi érdeket mint motiváló tényezőt sem a nemzeti identitás tudatosan átgondolt, de nem interiorizált megválasztásában.

Nem távolodva el túlságosan a nemzet problémakörétől, Tevesz László *Kossuth és a Pesti Hírlap hagyományelvűsége, 1841–1843* című munkájában a reformkori liberálisok gondolatvilágának fontos vonására, még hozzá a hagyományelvűség jelenlétére hívja fel a figyelmet. A nemzetiség fogalma az etnikai-nyelvi közösség mellett a kulturális javak összességét (kollektív emlékezet, közéleti nyelv, társasági szokások rendszere stb.) is takarhatja, amelynek a magyarországi polgárosodás folyamatában való átmentése (ezzel együtt a hagyomány és a korszerűség egyensúlyának megteremtése) a kollektív identitás és a társadalmi kohézió miatt válik fontossá.

A Michael Espagne- és Michael Werner-féle „*Kulturtransfer*” irányzat kereteibe illeszkedik, de ezt a viszonyt reflektálatlanul hagyja Csizmadia Dominika tanulmánya. Habár már a címben (*A fordítás mint a nemzetek közötti kapcsolatok vizsgálatának lehetséges eszköze*) megfogalmazott hipotézis helyességéről sikerül meggyőznie az olvasót, adós marad a válasszal arra a kérdésre, hogy a fordított művek kvalitatív és kvantitatív vizsgálata eredményez-e valóban többletet a nemzetek közötti kapcsolatok megismerésében. A közös problematikához való kapcsolódás megfogalmazása e tanulmány esetén is Gergely Andrásra maradt: „Az identitás térbeli kerete ekként egy imaginárius térrel, a külföldről felvállalt kulturális produktumokéval bővül. A fordítások csatornáin olyan szépirodalmi és társadalomtudományi anyag ömlik be, amely alakítani képes a befogadó ország kulturális identitását.” (9. old.)

Érhető módon a *Helyek* tematikai egység alá sorolták a várostörténetet művelő Granasztói György (*Az átmenet előtti magyarországi városok területhasználatának modellje*) és Czoch Gábor (*Lakóhely és társadalmi helyzet. A reformkori külvárosok problematikája Kassa példáján keresztül*) írásait, amelyek az eddigieknél konkrétabb, valóságos terekkel foglalkoznak, bár az utóbbi munka éppen arra világít rá, hogy a

városfogalom változásából adódóan a város-terület határai korántsem egyértelműek. A külvárosok fokozatos emancipálódásának folyamatán keresztül bemutatja, hogy a fogalom változásai mögött milyen jelenségek húzódtak. Granasztói György a kora újkori Nagyszombat példáján keresztül az átmenet előtti Magyarország városi területhasználatának társadalmi modelljét alkotja meg korrespondencia-elemzések alapján, ennek során Henri Pirenne topográfiai dualizmus koncepciója mellett Max Weber elgondolásait használja fel a nem legitim hatalomról, valamint a chicagói szociológiai iskolát irányító Ernest Burgess elképzelését a koncentrikus körökből álló modern városról. Mindkét írásban érdekes és alapos kutatásokkal ismerkedhetünk meg, mégis csaldást keltenek az identitás kérdésköréhez való bármilyen kapcsolódás hiánya folytán.

Várostörténeti, de kérdésfeltevésében és módszereiben egyszersmind mikrotörténeti jellegű Erdősi Péter eleinte kissé imbolygó, de azután annál remekebb tanulmánya (*Imázsteremtés és kultúrpolitika az 1970-es években: Szentendre esete*). A mindenáron imázsteremtéssel foglalkozó keretet lehántva eljutunk a tényleges vizsgálati terepig: bepillantunk az 1970-es évek (kultúr)politikai döntéshozatali mechanizmusába, a városi úthálózat, kulturális intézményi karbantartás, köztéri szobor-elhelyezési ügyek mögötti, különféle protekciók érvényesítésével terhelt politikai döntések világába. A párhuzamosan futó, szentendrei városimázs-teremtésről szóló gondolatmenet ugyanakkor szemléletes példa az identitás és a térbeli keretek nem organikus összefonódására, amikor felülről irányítottan a városra aggatott, legkevésbé sem önazonos szerep az idő múlásával identitássá válik.

Sonkoly Gábor az egyetlen a kötet szerzői közül, aki egyáltalán reflektál a kutatócsoport tényére. A *Nemzeti örökségből – világorökség: Budapest példája* című tanulmánya adta kereteket arra használja fel, hogy a kollektívában végzett kutatásáról rövid ismertetést és ízelítőt nyújtson az olva-

sónak (*A budapesti világörökségi helyszínek mint történeti városi terek* alfejezet), majd felvázolja a kutatás további menetét és lehetőségeit. A több általa felvetett kérdés között felbukkan egy a közös koncepcióhoz közvetlenül kötődő probléma is: hogyan ragadható meg a nemzeti örökségi helyszínek nemzeti identitásában játszott szerepének változása a világörökségi interpretációk által.

Mint láttuk, rendkívül széles spektrumon mozognak az itt felvázolt tanulmányok. Variációk egy témára, üdítő sokféleség, ami egyelőre kaotikus összképet mutat. Talán éppen egy félkész, instabil gúlaszerű alakzatot, ami mindenesetre biztos alapon áll.

MOLNÁR ESZTER EDINA

Az évszázadokon átívelő tudásközpont: az angers-i egyetem története a középkortól napjainkig

Histoire de l'Université d'Angers du Moyen Âge à nos jours. Dir. Yves Denéchère, Jean-Michel Matz. Presses Universitaires de Rennes, 2012. 328 oldal

A francia–magyar tudományos együttműködés egyik kiváló példája lehet a Szegedi Tudományegyetem és az Angers-i Egyetem között fennálló, évek óta eredményesen működő kapcsolat, amely nem csupán az Erasmus csereprogramban, hanem közös irányítású képzésben elkészült doktori disszertációkban, közösen szerkesztett kötetekben, tanulmányutakban is megmutatkozik. Akárcsak a két város lakosság száma (ha Angers populációját az agglomerációs körzet nélkül tekintjük), a két egyetem hallgatói létszáma is hasonló, párhuzamba állítható.

Az angers-i egyetem története 2012-ben jelent meg *Histoire de l'université d'Angers du Moyen Âge à nos jours* címmel, a kötet az angers-i egyetemen különböző korszakokkal foglalkozó, kiváló történészek összefogásának eredménye. A mű főszerkesztői a társadalomtudományi doktori iskola igazgatója, Yves Dénéchère és a regionális történettudományi kutatócsoport (CERHIO) angers-i igazgatója, Jean-Michel Matz.

A kötet színvonalas nyomdai kivitelezése gazdag és színes képanyaggal párosul, amely megfelelően illusztrálja a szöveget. Másrészt tartalmilag is mindenképp hiánypótlónak számít: hiába sorolható Angers a legrégebbi francia egyetemek közé (Párizs, Toulouse, Montpellier, Avignon, Orléans, Cahors és Grenoble után 1364-ben, tehát az első közép-európai egyetemekkel hozzávetőlegesen egy időben alapították), történetét – ahogyan a kötet végén található bibliográfiából is kiténik – viszonylag későn írták meg. A földrajzilag legközelebb található,

1460-ban alapított nantes-i egyetem történetét bemutató kötet már egy évtizeddel ez előtt elkészült.

A mű stílusa a többszerzős kivitelezés ellenére is egyenletes, s elegendő információt ad a franciaországi iskolafejlődésről ahhoz, hogy a témához kevésbé értő olvasók számára is érthető legyen, ugyanakkor az egyedi részletekkel a hozzáértőbbeket is leköti. Kivételt képezhet talán a 11. fejezet, amely a személynevek és évszámok túlszűfölsége miatt meglehetősen nehezen emészthető.

A könyv négy nagy szerkezeti részre tagolódik. Az első két rész foglalkozik az egyetem középkori, illetve újkori történetével a francia forradalom kitöréséig (*L'université au Moyen Âge* és *L'université sous l'Ancien Régime*). Az angers-i egyetem története a székesegyházi iskola megalapításával vette kezdetét a 11. században. Az iskola első vezetői, akik kinevezésüket az angers-i püspököktől kapták, többségükben a Magyarországon sem ismeretlen Chartres-i Fulbert tanítványai voltak. Az intézmény népszerűsége ebben a kezdeti időszakban szinte teljes mértékben a vezetők egyéni tehetségétől és renoméjától függött; elsősorban ezek a tényezők vonzották a diákokat a Maine-parti városba, ahol a grammatika oktatására nagy hangsúlyt fektettek. A katedrális mellett működő iskola ekkor még nem rendelkezett saját könyvtárral, de a diákok hozzáférhettek a város bencés intézményeinek könyvtáraihoz, illetve az itt működő *scriptoriumok*ban másolt tudományos és liturgikus kéziratokhoz. A diákok leginkább a Loire-völgyből vagy Bretagne-ból érkeztek. A korszak gregorián reformjai az angers-i iskola egykori tanulóinak is kedveztek: közülük sokan fényes egyházi karriert futottak be, de az sem volt ritka, hogy a párhuzamosan zaj-

ló kulturális reneszánszhoz járultak hozzá kiemelkedő költői tevékenységükkel.

A 12. század közepétől a korábbi nagynevű iskolák, így például Reims és Chartres, hanyatlásnak indultak, s új központok emelkedtek ki. A Loire-völgyben Orléans és Angers jutott egyre nagyobb szerephez. Ezek az új tudományos centrumok húztak hasznót az 1229-es párizsi eseményekből, ugyanis a város és az egyetem közti konfliktus miatt az egyetemi hallgatók és oktatók vidéken vagy külföldön kerestek megélhetést. Ekkor jelent meg Angers-ban a jogi *studium* is, amely a következő két évszázadban folyamatosan erősödve az angers-i egyetem legnépszerűbb kara lett. A jogi fakultás először a városvezetéstől kapott támogatást, átvállalták ugyanis a professzorok fizetését, majd ugyanehhez állami hozzájárulást is kapott az egyetem a 16. század végén. Mindezek ellenére egy rövid sikerperiódus után a kar a 17. század végétől gyors hanyatlásnak indult.

A 14. század végétől általános tendenciaként jelentkezett az egyetemi oktatók és diákok igénye autonómiájuk kiterjesztésre, s ebben, saját érdekeit is szem előtt tartva, támogatta őket a királyi hatalom. Az angers-i egyetem V. Károly, majd utódai alatt is jelentős kiváltságokat nyert el, ezekhez tartozott a rektori tisztség létrehozása is. A következő évszázadra az Angers egyeteme virágzó intézménnyé nőtte ki magát, amely 1432-ben három új karral bővült, és új épületeket kapott a városközpontban. Már nemcsak Anjou-ból és vonzáskörzetéből, hanem Flandriából, német területekről és a Brit-szigetektől is fogadott tanulókat, akik már nem az egyház, hanem a bürokratizálódó állam szolgálatába állították megszerzett tudásukat. A későbbiekben a vallásháborúk sokat rontottak az egyetem helyzetén, a nantes-i ediktum 1685-ös visszavonása pedig megállította az északi területekről Franciaországba érkező protestáns diákserleget. Bár a teológiai kar egyre népszerűbb lett, és leginkább ortodox szemléletéről vált híressé, az egyetem visszaesését jól

mutatja, hogy míg a 15–16. században 1000 diák tanult a 10–12 000 fős városban, addig az 1770-es években minden kart tekintetbe véve csak 400–500 diákról lehetett szó.

Mindkét korszak esetében a kötet szerzői nagy figyelmet szenteltek az oktatás hétköznapi aspektusainak, mint például az oktatás menete, nyelve, a diákélet. Ezenkívül a második rész külön tárgyalja a különböző karok történetét.

A könyv harmadik része („*D'une université à l'autre*”; Egyik egyetemből a másikba) az angers-i egyetem történetét tárja az olvasó elé a Forradalomtól egészen a mai formájában újraalapított egyetem megszületéséig, 1971-ig. A Forradalom kezdete körül, 1790-ben mintegy 60–70 jog- és orvostanhallgatót számlált az egyetem, és mintegy 140-et, ha hozzászámítjuk a bölcsész-képzésben résztvevőket. Ezt követően azonban 1791 és 1793 között a forradalmi rendelkezések nem kímélték az egyetemet sem, melynek utolsó kara, az Orvosi Kar 1793-ban volt kénytelen bezárni kapuit, csakúgy, mint az *Ancien Régime* idején alapított egyetemek. 1797 és 1804 között Angers szellemi életének legfőbb szervezői a Központi Iskola, a múzeumok és a könyvtár voltak. Ebben az időszakban Rennes és Poitiers kedvezőbb helyzetben volt, így ezen városokban működhetett jogi képzés. Sikertelen volt a kísérlet a jogi kar mellett mind a bölcsészkar, mind a természettudományi kar újraalapítására, ami a csalódások időszaként vonult be az egyetem történetébe. Az intézmény a 19. század folyamán többször is nehéz helyzetbe került. 1854-ben elvesztette az akadémiai központ státuszát, majd a Harmadik Köztársaság időszakában az 1875-ben született felsőoktatási törvény a felsőoktatás szabadságáról konkurenciát teremtett az ekkor alapított katolikus egyetemek által. 1875 és 1879 között nyitotta meg kapuit Angers-ban a katolikus egyetem jogi, bölcsész, természettudományi s végül teológiai kara (ma *Université Catholique de l'Ouest*).

Az Orvosi és Gyógyszerészeti Iskola jelentette a folytonosságot a Forradalomtól a 20. század kezdetéig. Orvosi kar híján, 1807-ben – az elsők között – Angers Orvosi Iskolához jutott, mely három év alatt képzett – ekkortájt vidéki orvosoknak nevezett – tisztiorvosokat. Ezt követően azonban csak lassú lépésekben jutott el a középiskolai (1820), előkészítő (1840) státuszok elérésén keresztül, majd új kórház mellé költözésével az 1890 és 1910 körüli újraszervezéshez és virágzáshoz. A 19. század végére Angers igazi felsőoktatási központtá vált, köszönhetően az orvosi-gyógyszerészeti iskolának, a művészeti, valamint a katolikus fakultásoknak. Új bakteriológiai, kémiai és szövettani laboratóriumokkal gyarapodott az intézmény, s 1900 körül hallgatóinak száma mintegy 125 volt. Az iskola számos oktatója aktív szerepet vállalt a város életében, közülük ketten a város polgármesteri tisztségét is betöltötték. Az Orvostudományi Iskola az első világháború után folytatta a megkezdett modernizációt, s az 1940-es évek kezdetére hallgatóinak száma 300 körülire duzzadt.

Az angers-i felsőoktatás fejlődését tárgyaló 13. fejezet kezdő-, illetve végpontja 1957 és 1968. Az olvasót egészen biztosan érdekelné a második világháború alatti, valamint az azt követő lázas újjáépítés időszaka. Véleményünk szerint jót tett volna a fejezetnek, ha ezt az időszakot is elemezné a mű, így az az érzése támad az olvasónak, mintha egy kisebb időutazásban lett volna része. A többi fejezet erőssége – a levéltári források és dokumentumok, fényképek, tervrajzok –, a gazdag illusztráció itt éles kontrasztba kerül. Érdekes, de nem feloldhatatlan ellentmondásra hívja fel a figyelmet a szerző: a két háború közötti, valamint a második világháborút követő időszak viszonylag magas születésszáma Maine-et-Loire megyében¹ nem jelentkezett automatikusan az 1950-es években a hallgatói létszám emelkedésében, amint az várható lett

volna. Az angers-i fiatalok ugyanis kevesebb hajlamot mutattak a hosszú középfokú, valamint felsőfokú oktatásban való részvételre. Szemléletessé teszi ezt a következő statisztikai adat: a 16–21 év közötti francia fiatalok közül 1000 főből átlagosan 114 kezdett felsőfokú tanulmányokat, míg Angers régiójában mindössze 78. A növekedési potenciál azonban adott volt, hiszen sok angers-i fiatal inkább a távolabbi városok állami egyetemlein folytatott tanulmányokat, mintsem hogy a helyi katolikus karok egyikére iratkozott volna be. Az 1957-es év fejleménye, hogy a prefektus – az oktatási kínálat bővítése érdekében – elérte, hogy a természettudományos felsőoktatás első ciklusa létrejöjjön Angers-ban, azonban az intézmény a rennes-i egyetem függőségébe tartozott.

Az 1961 és 1980 közötti évek egyfajta „egyetemalapítási láznak” is nevezhetők, hiszen húsz új egyetemet alapítottak ekkor országszerte, amibe Angers viszonylag későn kapcsolódott be. Egy nem várt fordulat – a katolikus egyetem döntése a jogi kar bezárásáról az 1963–1964-es tanév végén – kedvező helyzetet teremtett az egyetem újraalapítása felé vezető úton. Ekkor merült fel alternatívaként egy Nantes-ban és Angers-ban létrehozandó jogi fakultás, s az végül Nantes-ban került megalapításra 1966-ban.

Az Európa-szerte terjedő 1968-as diákmozgalmak hulláma az angers-i egyetemistákat is megérintette. A tüntetésekkel és sztrájkokkal teli időszak legfőbb eredménye az volt, hogy a különböző intézményekben tanuló, de közösen gondolkodó és cselekvő hallgatók egyetértettek abban, hogy Angers-nak szüksége van egy önálló egyetemre, melynek keretében az egymással addig sokszor vetélytársat látó intézmények együttműködhetnének. A fordulópontot az 1971. október 27-i rendelet jelentette, mely egy állami egyetem (*université publique*) alapításáról határozott Angers-ban.

A negyedik rész a „*L'affirmation d'une jeune université pluridisciplinaire*”, azaz „Egy fiatal multidiszciplináris egyetem kon-

¹ Megyeszékhelye Angers

szolidációja” címet viseli, amely kétségkívül találó. Szemléletesen tükrözik ezt a Belle Beille campusra épített ideiglenes épületek, melyek közel két évtizedig szolgálták a jogi és bölcsészettudományi kart, valamint a súlyos hely- és pénziánnal küszködő könyvtárat. Ebben a részben hangsúlyosan jelennek meg az elvetélt próbálkozások (Zöld Egyetem 1974–1975 között; Téglá és habarcs egyetem a belvárosban), ami kitűnően ábrázolja azt az útkeresést, melyet ezekben az években élt át az egyetem. Emellett a képzési kínálatban is a fejlődés vágya jellemezte ezt az időszakot, az egyre szélesebb horizontális kínálat mellett a vertikális lehetőségek bővítése (mester- és doktori szakos képzések) foglalkoztatta az egyetemi döntéshozókat.

A 4. rész 17. fejezete a „»Far West«-tól a modernitásig” címet kapta, az egykori hallgatók visszaemlékezései alapján. Az *oral history* módszerének beépítése és a hallgatói nézőpont megjelenítése kifejezetten érdekessé és olvasmányossá teszi a fejezetet. S ez különbözteti meg e művet az eddig megszokott „klasszikus” egyetemtörténeti művektől. Hab a tortán, hogy ezt a munkát mesterképzésben résztvevő hallgatók végez(het)ték el. A 21. századi olvasó számára talán özönvíz előttinek tűnhet, de a nálunk „golyaavatás” néven elhíresült hagyomány bizony jelen volt az angers-i egyetemi életben is az egyetem újraalapításától kezdve.

Az egyetemi hallgatók létszámának állandó növekedésében fordulópontot a jogi és bölcsészettudományi karok új épületei jelentettek (1989–1992), melyek hatására az

1990-ben még 10 000 fős létszám négy évvel később 16 500-ra emelkedett. A kilencvenes évek végén a városközpontban megépített új, Saint Serge campus lezárja azt az ívet, ami az olvasót esetleg nem hagyná nyugodni, nevezetesen: Visszatér-e valaha az egyetem a város szívébe? Igen, több évszázadnyi távollét után az egyetem visszanyeri központi helyét és ezáltal szerepét, amit a 16. fejezet alaposan elemez.

Az integrációs törekvések hatására jön létre 2008–2009 folyamán a PRES L’UNAM – Pôle de Recherche et d’Enseignement Supérieur – L’Université Nantes Angers Le Mans, mely három Pays-de-la-Loire régióbeli egyetemet foglal magában, 76 000 fős hallgatói, 11 000 fős alkalmazotti – melyből 4 200 fő oktató-kutató – létszámmal. 2010-ben az egyetem hallgatói létszáma átlépte a 20 000 fős küszöböt. Ez az adat világosan összehasonlíthatóvá teszi a vidéki egyetemet nemzetközi kontextusban is.

A könyv erőssége, hogy a helyi szintet bemutató forrásokon túl (angers-i helyi levéltár Maine-et-Loire megyei levéltár; Loire-Atlantique megyei levéltár; Le Courier de l’Ouest; Ouest-France) szélesebb kontextusban is vizsgálja az egyetem történetét, és felhasználja a Jelenkortörténeti Országos Levéltár, valamint a Francia Nemzeti Levéltár anyagát, így elhelyezve az intézményt az országos egyetemi térképen.

BARACS RÓBERT – MALÉTH ÁGNES